

Haçlı Seferlerinde Şap ve Şap Ticareti

Alumand Alum Trade in the Crusades

NADİR KARAKUŞ

Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, Çorum, Türkiye
Assoc. Prof., Hitit University, Faculty of Theology, Department of Islamic History, Çorum, Turkey
nadirkarakus@hitit.edu.tr ORCID: 0000-0002-1508-9752

Atıf/©: Karakuş, Nadir, "Haçlı Seferlerinde Şap ve Şap Ticareti", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11-22 (2024), ss. 119-140.

Citation/©: Karakuş, Nadir, "Alum and Alum Trade in the Crusades", *Kafkas University Faculty of Divinity Review* 11-22 (2024), pp. 119-140.

Makale Bilgisi / Article Information:

Doi: 10.17050/kafkasilahiyat.1422615

Type / Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 19 Jan / Ocak 2024

Accepted / Kabul Tarihi: 14 April / Nisan 2024

Published / Yayın Tarihi: 15 July / Temmuz 2024

Volume / Cilt: 11; **Issue / Sayı:** 22; **Pages / Sayfa:** 119-140.

Suggested ISNAD Citation: Karakuş, Nadir, "Haçlı Seferlerinde Şap ve Şap Ticareti", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (2024), 119-140.

Notlar/Notes

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/İntihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/İntihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

www.dergipark.org.tr

Alum and Alum Trade in the Crusades

Nadir KARAKUş

Abstract

The Crusades, which continued in Egypt and Syria between 1095-1291, brought Egyptian alum against them, and they were interested in its trade and started to carry raw materials for dyeing European wool. Even in the years when Saladin's struggles with the Crusaders continued, Genoese merchants achieved great income by transporting Egyptian alum from Alexandria to Europe. With the discovery of Anatolian alum mines towards the middle of the thirteenth century, Italian Merchants turned their attention to mines such as Foça, Gediz and Şebinkarahisar. This process has drawn them into a series of events, from power struggles to internal turmoil. In this process, the Italians, who tried to be close to the ruling powers in Anatolia from the Byzantines to the Ottomans, also entered into rivalries among themselves over alum. In this process, they increased their income by helping the Ottomans in the Byzantine and dynastic struggles, and even managed to get their debts erased. With the discovery of European alum in the middle of the fifteenth century, new fractures were experienced. With the revenues of this precious metal, the popes tried to start a new Crusade against the Ottomans, and they used the alum revenues as a weapon. Italian and Neapolitan people, to whom the Popes transferred their rights to these mining enterprises, continued the interests and interests of the Crusades. This new processal so opened the door for the Ottomans to not benefit from an important source of income properly.

Keywords: History of Islam, Crusades, Alum, Trade, Merchant, Competition.

Haçlı Seferlerinde şap ve şap Ticareti¹

Nadir Karakuş

Öz

1095-1291 yılları arasında Mısır ve Suriye’de ve daha sonra Osmanlı coğrafyasında süregiden Haçlı seferleri, Mısır şapını da Haçlıların malumu kılmış ve özellikle İtalyanlar, bunun ticareti ile ilgilenip Avrupa yününün boyanması için hammadde taşımaya başlamışlardır. Selahaddin-i Eyyûbî’nin Haçlılarla mücadelesinin sürüp gittiği yıllarda bile Cenevizli tacirler, Mısır şapını İskenderiye’den Avrupa’ya naklederek büyük gelirler elde etmişlerdir. XIII. yüzyıl ortalarına doğru Anadolu şap madenlerinin keşfedilmesi ile İtalyan tüccarlar yönlerini Foça, Gediz ve Şebinkarahisar gibi maden kaynakları olan yerlere çevirmişlerdir. Bu süreç de onları iktidar mücadelelerinden iç karışıklara kadar bir dizi olayın içine çekmiştir. Bu dönemde Bizans’tan Osmanlılara kadar Anadolu’da hüküm

¹ Makalemizin başlığından, Haçlı seferlerinin ilk aşaması olan 1095-1291 yılları arasındaki sürecin ele alındığı anlaşılmamalıdır. Bu ilk dönem yanında Haçlı seferlerinin ikinci aşaması olarak görülen Osmanlı dönemindeki sürecin de konu içinde yer alacağını belirtmeliyiz. Haçlı seferlerinin 1291’den sonra da devam ettiğiyle ilgili olarak bk. Aziz Suryal Atiyah, *The Crusade in the Later Middle Ages* (London: Methuen, 1938), 29-463; Aziz Suryal Atiyah, *The Crusade of Nicopolis* (London: Methuen, 1934), 82-155; David Nicolle, *Nicopolis, 1396* (UK: Osprey Publishing, 1999), 19-88; Halil İnalçık, *Osmanlılar ve Haçlılar*, çev. Eşref Bengi Özbilen (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 9-143.

süren iktidarlara yakın olmaya çalışan İtalyanlar, kendi aralarında da şap üzerinden rekabete girişmişlerdir. Bu olaylar esnasında Osmanlılar, Bizans ve hanedan içi mücadelelerde yardımcı olarak kazançlarını artırmışlar, hatta borçlarını dahi sildirmeyi başarmışlardır. XV. asrın ortalarında Avrupa şapının bulunması ile yeni kırılmalar yaşanmıştır. Bu değerli madenin gelirleri ile papalar, Osmanlılara karşı yeni bir Haçlı seferi başlatmaya kalkışmışlar, şap gelirlerini de silah olarak kullanmışlardır. Papaların bu madeni işletmeleri için yetki verdiği İtalyan ve Napolili soylular ise Haçlı seferlerinin menfaat ve çıkar ilişkilerini devam ettirmişlerdir. Bu yeni süreç aynı zamanda Osmanlıların önemli bir gelir kaynağından gereği gibi yararlanmalarına engel olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Haçlı Seferleri, Şap, Ticaret, Tüccar, Rekabet.

Giriş

İnsanlık tarihinde önemli işlevler gören kıymetli nesnelere vardır ve bunlardan birisi de şaptır. “Bereketli Hilâl” olarak da bilinen Mezopotamya’dan Basra Körfezine kadar olan mümbit bir coğrafyada hüküm süren Sümerler, pek çok şeyin mucidi olarak karşımıza çıkarlar. Yazıyı buldukları rivayeti yanında, tıp, matematik, astronomi, fal ve büyü gibi pek çok alanda temayüz eden dünyanın bilinen bu en eski uygarlığı, şapı kullanmaları ile de tanınırlar. Sümerlere ait kil tabletlerinden edindiğimiz bilgilere göre deri tabaklamak ve kumaşları boyamak için şap kullandıklarını biliyoruz. Kaliteli şap için Sümerlerin müracaat ettikleri kimseler ise Anadolu’da yaşayan Hitit tacirleridir. Şapı tıp alanında kullanan Sümerler, toz haline getirdikleri bu ürünü bir kamış vasıtası ile hastanın kulağına üfleterek şifa aramış, şap ve soda karışımı ile ağızlarını temizleyip dişlerinin bakımını yapmaya çalışmışlardır. Papatya çiçeği ile saçlarını da boyayan Sümerler, buna şap ilâve ederek kişisel bakımlarını yapmış, ciltlerini pürüzsüz hale getirmeye özen göstermişlerdir.²

Beyaz renkli şap taşı,³ Kızıldeniz’de yaygın olarak bulunur; ancak gemiler için büyük bir risk teşkil eder. Hiç umulmadık bir yerde geminin bu kayalara oturmasından dolayı “şapa oturmak” terimi ortaya çıkmış ve dilimizde de oldukça yaygınlaşmıştır. Ayrıca içinden çıkılmaz güç durumlar karşısında bu deyim tercih edilmektedir.⁴ Boya hammaddesi olarak tekstil sanayiinde kullanılması ise bu madeni stratejik bir meta haline dönüştürmüş, rakip toplulukları menfaat bağı ile bir araya getirdiği gibi düşmanlıklar ve savaşlar ile de zor durumda bırakmıştır.

² Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer’de Başlar*, çev. Hamide Koyukan (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2017), 185 vd.; Harriet E. W. Crawford, *Sumer and the Sumerians* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 34 vd.

³ “Şap ile şekeri karıştırmak” deyimini buradan gelir.

⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 3/309.

Bu önemli ve ilginç maden, 1095'te Fransa'nın Clermont şehrinde Papa II. Urbanus'un (1088-1099) yaptığı Haçlı seferi çağrısı ile farklı bir konuma yükselmiş, Doğu-Batı arasında başlayan münasebetler çerçevesinde şap ticareti de bu döneme damgasını vurmuştur. İskenderiye şap ticaretini tekeline alan Cenevizli tacirler, Selahaddin-i Eyyûbî'nin himayesi altında para kazanırken bir taraftan da Haçlılarla savaşlar ara vermeden devam etmiştir. 1291'de Haçlılar bölgeden ayrılınca Anadolu şapı daha fazla değer görmeye başlamış, Haçlı seferlerinin menfaat ilişkileri şap ticareti üzerinden de sürüp gitmiştir. Makalemiz bu süreci Mısır ve Anadolu üzerinden anlatmayı esas almasına rağmen daha sonra Avrupa şapının keşfedilmesi ile ortaya çıkan yeni süreci de mercek altına almaya çalışmıştır. Bu yeni süreç de Osmanlılar, Habsburglar ve Tudor hânedanı gibi dönemin yeni aktörlerini konuya dâhil etmiştir.

1. Mısır Şap Madenleri

Mısır'ı uluslararası üne kavuşturan pek çok özellik yanında Kızıldeniz bağlantısı da özellikle öne çıkar. Kızıldeniz, yerel halk tarafından “şap” denilen mercan kayalıklardan ötürü “Şap Denizi” olarak da bilinmekteydi. Kızıldeniz, Ümit Burnu keşfedilmeden önce Doğu ile Batı arasında irtibatı sağlayan en önemli güzergâh olması yanında karayolunun güçlüğü ve tehlikelerini ortadan kaldırması açısından bazen hayati ehemmiyete haiz bir ulaşım kanalı idi.⁵

Mısır'da şap madenlerinin varlığı ve şapın kullanımı, antik çağlara kadar uzanır. Hijyene oldukça önem veren antik Mısırlılar, kötü vücut kokularını önlemek için şap kullanıyor, ölülerini mumyalarken bu değerli madene müracaat ediyorlardı.⁶ İlk Müslüman fatihler bölgeye gelmeden, burada şap üretimi devam ediyordu. Mısırlı tarihçi Makrizî (öl. 1442), Müslümanlar 641'de Mısır'a hâkim olmadan⁷ önce Kıptilerin buradaki şap madenlerinden 913.5 kantar şap çıkardıklarını anlatır.⁸

⁵ William Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Ziya Karal (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 27, 422-423; David Abulafia, “The Role of Trade in Muslim-Christian Contact during the Middle Ages”, *The Arab Influence in Medieval Europe*, ed. Dionisius A. Agius-Richard Hitchcock (Reading, UK: Ithaca, 1994), 1-24; daha geniş bilgi için bk. G. R. Tibbetts, *Arab Navigation in the Indian Ocean before the Coming of the Portuguese* (London: Royal Asiatic Society, 1971).

⁶ Kate Kelly, *The History of Medicine Early Civilization Prehistoric Times to 500 C.E (History of Medicine)* (New York: y. y., 2009), 37-38.

⁷ Bk. İbn Sâ'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 4/192-195; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân, Ülkelerin Fetihleri*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 243 vd.; Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1397), 1/142-144; Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Târîhu't-Taberî)* (Beyrut: Dâru't-Turâs 1387), 4/104-107; İbn Abdilber el-Kurtubî, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1412/1992), 1/158; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd (b. y., Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 3/56-57; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Ğarâme el-

Daha sonraki dönemlerde ise şap kullanılmaya devam etmiş, ticareti Mısır için önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Şap, Yukarı Mısır’da Nil Nehri’nin doğusunda yer alan Asvân, Behnesâ, Asyût,⁹ İhmîm,¹⁰ Kûs¹¹ ve Vâhât bölgelerinde, halk ve bedeviler tarafından çıkartılırdı.¹² Şap ticaretinin tamamen devlet kontrolünde olması ise bir başka önemli husustur. Çıkarılan şap, Nil üzerindeki limanlarda memurlar tarafından satın alınır. Şap ticareti devlet tekelinde olduğu için izinsiz olarak bu madeni bulunduranların elinden alınır ve bunlar imha edilirdi.¹³ Ayrıca Mısır’da Libya çölünde yer alan Minyâ’daki Ferâfire mintikasında bedevîler tarafından şap çıkarılıyordu.¹⁴ Çoğu ihraç edilen şap, iç piyasaya da arz edilir, keçecilere, boyacılar ve hasırcılara senelik 80 kantar kadar şap satılırdı. Bizans ve Avrupa’ya ihraç edilen şap, Doğu Frenklerine de satılıyordu.¹⁵ Bu üretim ve ticaretin kesintiye uğramaması için bazı önlemler de alınıyordu. Selahaddin-i Eyyûbî (1171-1193), Haçlılara satılan şap yolunu emniyete almak maksadıyla 1179’da Süveys’te küçük bir burç yaptırarak buraya askeri bir birlik yerleştirmişti.¹⁶ Şapın ihraç edildiği üç önemli liman İskenderiye, Dimyat ve Firavunlar döneminde bir ara Mısır’a başkentlik yapmış olan Tinnîs idi.¹⁷

Selahaddin-i Eyyûbî, Şîf-İsmailî Fâtımîlere (909-1171) ait Mısır’a hâkim olduktan kısa bir süre sonra bölgenin zenginliklerine de sahip olmuştu. Sultan’ın 1173’de şap ticaretini yeğeni Takiyyüddin Ömer’e (öl. 1191) verdiğini biliyoruz. Takiyyüddin de karşılığında ihtiyaç duyduğu bazı malları getirmesi şartıyla şap ihracatını Cenevizli bir tüccara devretmişti.¹⁸ William Heyd’in yanılarak Selahaddin’in bir kardeşi diye bahsettiği Takiyyüddin Ömer’in şap ticareti yetkisini verdiği Cenevizli tüccar, karşımıza Ruggeronus ismi ile çıkar. Heyd’in verdiği bilgiler arasında Takiyyüddin’in şap karşılığı aldığı mallara yer verilmez. İskenderiye’den yüklediği şap ile ülkesine dönen Cenevizli tüccar

Amrî (Kahire: Dâru’l-Fikr, 1415/1995), 2/194-195.

⁸ Makrizî, *el-Mevâiz ve’l-İ’tibâr bi Zikri’l-Hitât-ı ve’l-Asâr* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1418), 1/158.

⁹ Kalkaşendî, *Subhu’l-A’sâ fi Sinaâti’l-İnşâ* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 3/313, 527.

¹⁰ Makrizî, *es-Sülûk li Ma’rifeti Düveli’l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1418/1997), 1/188.

¹¹ Makrizî, *Hitât*, 1/436.

¹² Safedî, *Nüzhetü’l-Mâlik ve’l-Mülûk fi Muhtasarı Sîreti men vellâ Mısır mine’l-Mülûk*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1424/2003), 1/37.

¹³ Makrizî, *Hitât*, 1/205.

¹⁴ E. Graeefe, “Ferâfire”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 4/550.

¹⁵ Kalkaşendî, *Subhu’l-A’sâ*, 3/527; Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 278-279.

¹⁶ Makrizî, *es-Sülûk*, 1/185. Şeşen, *Devlet*, 279’da tarih olarak 1181 yılı verilir.

¹⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldân*, thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1410/1990), 2/51-52.

¹⁸ Makrizî, *es-Sülûk*, 1/188; Şeşen, *Devlet*, 279.

Ruggeronus, Akdeniz’de Pisalı korsanlar tarafından esir edilince, derhal Pisa Cumhuriyeti’ne bir sefir gönderen Selahaddin, Cenevizli tüccar Ruggeronus’un serbest bırakılmasını sağlamıştı.¹⁹Böylece Selahaddin Eyyûbî, kendisi ile iş birliği yapan tacirlere verdiği ehemmiyet yanında şap ticaretine verdiği değeri de göstermişti.

Selahaddin’dan sonra bu şap madenleri işlemeye devam etmiş ve Eyyûbîlere oldukça bol gelirler temin etmişti. Makrizî, Mısır’daki vahalardan elde edilen şap üretiminin el-Melikü’l-Kâmil (1218-1238) ve oğlu es-Salih Necmeddin Eyyûb zamanında (1240-1249) da aktif olduğunu anlatır; ancak bu madenlerin Memlûkler dönemindeki faaliyetlerinden bahsetmez.²⁰ Bu durum Ceneviz ve Venediklilerin Mısır şapından daha kaliteli olan Anadolu’daki şap madenlerine yönelmeleri ile izah edilebilir.

Mısır’da şap ticareti ile ilgilenen sadece Cenevizliler değildi ve Venedikliler de Mısır şapına ilgi duyuyorlardı. İskenderiye’de şap ticareti daha çok Venedikli tüccarların elinde idi. 1132 yılından itibaren Venediklilerin özel bir ehemmiyet verdikleri İskenderiye Limanı, dönemin en önemli ürünü baharat yanında şap ticareti ile de ön plana çıkmaya başlamıştı.²¹

Mısır şap madenleri ve ticareti ile göz doldururken Suriye ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Sadece bölgeden elde edilen doğal boya maddeleri ile ipekli kumaşların daha cazip hale getirildiği görülmektedir. Bu sebepten dolayı da Suriye’de boya sanayi oldukça gelişmişti. Boya sanayinin hammaddesi olan şap da muhtemelen Mısır’dan temin ediliyordu. Bunun dışında Suriye ve Filistin’de şap ile kardeş sayılacak bazı bitki ve minerallere tesadüf edilmektedir. Şeria Vadisi çivit, Dımaşk çevresi ile Asi Nehri vadisi kızkılıkök yetiştirir, Sûr sahilinden de ünlü bir kavkaa²² olan fıfır elde edilirdi. Boya sanayinde Yahudiler oldukça etkin idiler.²³ Yine Kudüs Haçlı Krallığı sınırları içinde kalan Eriha’da ekilen Nil bitkisinden boya imal ediliyordu.²⁴

Suriye bölgesinin Dımaşk’tan sonraki parlayan yıldızının, Haçlıların Aleppo dedikleri²⁵ Halep olduğu görülmektedir. Halep’te şap madenine rastlanmamasına rağmen

¹⁹ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 446.

²⁰ Makrizî, *Hıtât*, 1/436.

²¹ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 436.

²² Bir şeyin üstünü kaplayan ve onu dış etkilere karşı koruyan, kendiliğinden oluşmuş sertçe bölüm.

²³ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 194-95.

²⁴ Ebü’l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbari’l-Beşer* (Kahire: Matbaatu’l-Hüseyniyye el-Mısriyye, ts.), 205.

²⁵ Bk. William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey, (New York: Colombia Universty Press, 1943), 1/244, 545; 2/57,93, 201, 370; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitane, History of the Journey to Jerusalem*, çev. Susan B. Edgington (Farnham: Ashgate Publishing, 2013), 1/74, 133, 138, 171, 259; 2/174, 178, 233; Jean Sauvaget, *Alep: Essai sur le Developpement d’une Grandeville Syriennes Origines au Milieu du XIXe Siecle* (Paris: Geuthner, 1941); Ira M. Lapidus, *Muslim Cities in the Later Middle Ages* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), 85 vd.

Basra Körfezi kanalıyla getirilen şap için aracı rolü üstlendiği müşahede edilmiştir. Halep’e Basra Körfezi ve Fırat Nehri yoluyla getirilen şap, XIII. yüzyıldan itibaren şehirdeki Venedikli tüccarlar tarafından alınarak Avrupa’ya pazarlanıyordu.²⁶ Bu ticaretin bir müddet sonra kesintiye uğradığı ve Venediklilerin şap alımı için yönlerini Anadolu’ya çevirdikleri tahmin edilir.

2. Anadolu Şap Madenleri

İlk önceleri Mısır’dan karşılanan şap ihtiyacı, Anadolu şapının keşfedilmesi ile Selçuklu ülkesinden karşılanmaya başlamıştı. Bunun sebebi Anadolu şapının Mısır’dakinden daha kaliteli olması idi. Bu dönemde şap madeninin bulunduğu önemli merkezler; Şebinkarahisar, Foça, Manisa ve Kütahya (Gediz) idi.²⁷ Bahsedilen ana merkezlerin dışında Ulubat, Gelibolu’nun güneyindeki Cabalı, Sivas civarı ve Bursa’nın batısındaki Kapıdağ’da bir miktar şap çıkarılıyordu.²⁸

Türkiye Selçukluları döneminde Kögoniya denilen bugünkü Giresun iline bağlı Şebinkarahisar’a, Osmanlılar döneminde burada çıkarılan şaptan dolayı Şapkarahisar da denilmişti. Burada pembe renkli kayalarda bulunan şap madeni Eski Çağlardan beri dünyanın en kaliteli şapı olarak biliniyordu. Şap madeninin Bizans döneminde işletildiğine dair çok az delil olmasına karşın, XII. yüzyılda Avrupa’da tekstil endüstrisinin gittikçe artan ihtiyacı dolayısı ile Şebinkarahisar’dan alım yapılmaktaydı. Ayrıca buradan çıkarılan şap, ilaç yapımında, altın ve gümüş parlatmakta, boyacılık ve dericilikte kullanılıyordu.²⁹

Şebinkarahisar’ın bir ara Türkiye Selçuklularının kudretli yöneticilerinden Muînüddin Süleyman Pervane’ye ait olduğunu ve 1277’de burasının Abaka’ya teslim olmakta ayak dirediğini hatırlarsak,³⁰ onun devasa servetinin kaynaklarından birisinin de şap olduğunu açıkça görebiliriz. Bu madenlerin önemi XV. yüzyıl ikinci yarısında Roma’nın güneyinde yeni şap madenleri keşfedilinceye kadar Anadolu eksenli olarak devam etmiştir.

²⁶ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 422.

²⁷ Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar, Yabanlu Pazarı* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 1985), 5.

²⁸ Claude Cahen, “L’alunavant Phocée, Un Chapitre d’Histoire Economique Islamo-Chretienne au Tempsdes Croisades”, *Revue d’Histoire Economique et Sociale*, (Paris: Marcel Riviere et Cie, 1963), 41/433-449; Kate Fleet, “Türk Ekonomisi, 1071-1453”, *Türkiye Tarihi, Bizans’tan Türkiye’ye*, ed. Kate Fleet, çev. Ali Özdamar (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), 1/296.

²⁹ Fatma Acun, “Şebinkarahisar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/393-395.

³⁰ Claude Cahen, *Osmanlılar’dan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 281.

Bununla birlikte Batı Anadolu’da özellikle Foça ve Ulubat’ta çıkarılan şap, Foça, Ayasuluk (Selçuk), Balat, İzmir gibi iskelelere ulaşıyor ve buradan da Avrupa’ya sevk ediliyordu. Müşterileri, Cenevizliler ve Floransalılar idi.³¹

Anadolu şapı, bölgede hâkim olan unsurlarla ilgili bize önemli teferruatlar verir. Germiyanoğulları, bu dönemde şap ticaretinden ve yüksek kalite dokuma imalatından dolayı iktisadi olarak kalkınmışlardı.³² Kütahya şap madenlerini ellerinde tutan Germiyanoğulları, bu değerli madeni Batılı tüccarlara satarak büyük gelirler elde ederlerdi. Şapın pazarlandığı yer ise *Palatia* veya Balat Limanı da denilen eski Milet harabeleri civarı ile *Satalia* denilen bugünkü Antalya idi.³³ Yine Kütahya şapı, Menderes Nehri vasıtası ile Batı Akdeniz limanlarına sevk ediliyor ve nehir yolu kullanılarak sahile ulaşıyordu.³⁴ Böylece de Kütahya şapı, bu güzergâh sebebiyle Aydın ve Saruhan limanlarına da canlılık getiriyordu.

Bu durumu çok iyi bilen Osmanlılar aynı zamanda Kütahya’nın değerli şapını elde etmek için 1390’da³⁵ Germiyanoğullarını topraklarına katmışlardı. Nitekim bir müddet sonra da Kütahya şapının ticari girdileri Osmanlı maliyesini güçlendirmiş, devleti zenginleştirmişti.³⁶ 1382 ilkbaharında I. Murad’ın (1362-1389) oğlu şehzade Bayezid ile Germiyanlı Süleyman Bey’in kızı evlendiklerinde, Gediz şaphanesinin çeyiz olarak Osmanlılara verildiğini de belirtmek gerekir.³⁷

Osmanlı’nın Kütahya şapını sattığı alıcılar arasında Venedikliler ağırlıkta idi. Fatih Sultan Mehmed ile Venedik, Adriyatik, Mora ve Ege adalarında yıpratıcı bir savaş içine girmiş ve 1479’da Osmanlı lehine bir barış anlaşması yapılmıştı. Bu anlaşmaya göre Venedik, Kütahya’daki şap iltizamından eski borcu olan 100.000 dukayı iki yılda ödemeyi taahhüt etmişti.³⁸ Anlaşmanın bu maddesi, Kütahya şapının en büyük alıcılarından birisinin Venedik olduğunu gösterir.

³¹ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1989), 1/197; İlhan Şahin-Feridun Emecen, “Anadolu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/124-126.

³² Rudi Paul Lindler, “Anadolu, 1300-1451”, *Türkiye Tarihi, Bizans’tan Türkiye’ye*, ed. Kate Fleet, çev. Ali Özdamar (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), 1/149.

³³ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 605, 608, 612.

³⁴ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü’l-ıbsâr fî memâlikü’l-ımsâr*, nşr. Fr. Taeschner (Leipzig: y. y., 1929), 28-31.

³⁵ Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: TTK Yayınları, 1982), 1/61.

³⁶ Halil İnalçık, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), 128.

³⁷ Halil İnalçık, “Murad I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/156-164.

³⁸ G. Angiolello, *Historia Turchesca: 1300-1514*, nşr. I. Ursu (Bucuresti: Academia Romana Publisher, 1909), 233 vd.

3. Avrupa Şap Madeni

Avrupa şap madenleri, İtalya’da XV. yüzyıl ortalarında keşfedilmiş ve bu yeni durum Osmanlılar aleyhine gelişmeye başlamıştır. Bu önemli madeni Tolfa Dağları’ndan³⁹ ilk keşfeden, Papa II. Pius’un (1458-1464) vaftiz oğlu G. Da Castro olmuştur. G. Da Castro, Papa’ya yün boyamakta kullanılan bu madenin “ilâhî bir lütuf olarak” Osmanlılara karşı bir silah gibi kullanılabileceğini müjdelemişti. Toscana doğumlu II. Pius ve ardılı Venedik asıllı gerçek ismi PietroBarbo olan Papa II. Paulus (1464-1471), bundan sonra Tolfa şapını bir silah olarak kullanmaya başlamışlardır. Papa, hem Osmanlıya iktisadi bir savaş açmak hem de kendi arazilerinden çıkardığı şapı daha iyi bir fiyata satabilmek için Osmanlı şapının ithalini yasaklamıştı. İstanbul’un fethedilmesinden sonra şehri geri almak için harekete geçen papalar, kendi güçlerini artırmak için bir Haçlı seferi çağrısı yapmışlardı. Bu çağrıyı da ilk kez II. Pius yapmış, seferlerin finansını da Tolfa’daki şap madenlerinden elde edeceği kazançla sağlamaya çalışmıştı.⁴⁰ Onun bu siyasetini ardılı Papa II. Paulus da devam ettirmiş, şaptan elde ettiği paralarla tertip etmeye çalıştığı Haçlı seferi sonucunda, Rodos şövalyeleri, Venedikli hemşerileri ve Aragonlu Haçlıların desteğine rağmen İstanbul’u geri alamamış; ancak bu madenlerden oldukça yüklü bir kazanç sağlamıştı.⁴¹

Diğer yandan Tolfa şap madenleri bir müddet sonra II. Paulus tarafından gerekli şekilde işletilemeyince 1466 yılında Floransalı Medici ailesine dokuz yıllığına kiraya verildi. Osmanlı şapının yasaklanmasını da fırsat bilen Mediciler, buradan çıkardıkları şapı oldukça pahalı fiyatla satmaya kalkınca, ilk tepki İngilizlerden geldi. İngiltere tekstil üreticileri, oldukça pahalı olan Medicilerin şapını almaktansa Papa’nın ambargosuna uymayıp Osmanlı şapına yönelmeyi tercih ettiler.⁴² Bu durum karşısında Papa, dört yıl Medicilerin elinde kalan Tolfa şap madenlerinden olan kârını artırmak için anlaşmayı bozup bu hakkı 1470’de Aragon ve Napoli Kralı V. John’a (1458-1479) vermeyi daha akıllıca buldu. 25 yıl şap tekeli ele alarak büyük kazançlar sağlamayı amaçlayan bu girişim, yaklaşık iki yıl sonra Papa II. Paulus’un ölümü ve yeni papa seçilen Cenevizli II. Sixtus’un (1471-1484) iktidarı ile akamete uğramıştı. Ancak yeni Papa’nın da şap üzerindeki emelleri devam etmiş ve kendi hemşerisi Cenevizli banker A. Chigi bu işten elde ettiği kazanç ile büyük bir servetin sahibi olmuştu.⁴³ Daha sonra şap ticaretinin

³⁹ Tolfa, İtalya’da Vatikan’ın kuzeyinde bir yerleşim yeridir.

⁴⁰ Braudel, *Akdeniz*, 2/29.

⁴¹ Norman Housley, *The Later Crusades from Lyons to Alcazar, 1274–1580* (Oxford: Oxford University Press, 1992), 125 vd.; Jonathan Harris, “Paul II (1417–1471)”, *Crusades an Ancylopedia*, ed. Alan V. Murray (California: Santa Barbara, 2006), 935.

⁴² Christopher Hibbert, *The House of Medici: Its Rise and Fall* (New York: William Morrow Company, 1975), 33-38; Matt Clement, *A People’s History of Riots, Protest and the Law The Sound of the Crowd* (United Kingdom: Palgrave Macmillan, 2016), 59-63.

⁴³ Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri* (İstanbul: Metis Yayınları, 1990), 1/313-316; Theresa Earenfight, “Trastamara Kings, Queens, and the Gender Dynamics of Monarchy”, *The Emergence*

yeniden Medici ailesine geri döneceğini ve Papa III. Julius’un (1549-1555) 1552’de Casimo de Medici ile 16 Haziran 1552’de bir şap sözleşmesi yapacağını⁴⁴ da belirtmek gerekir. Bu aktarmaya çalıştığımız süreçle birlikte, Osmanlı şapının düşüşe geçtiğini ve Osmanlı maliyesine girecek paranın, yavaş yavaş Avrupa’ya doğru akmaya başladığını da hatırlatmak gerekir.

4. Endülüs Şap Madeni

Haçlı seferlerinin veya diğer ismi ile “yeniden fetih” anlamına gelen “*reconquista*”nın⁴⁵ cereyan ettiği Endülüs topraklarında da şap madenlerine rastlanmıştır. İspanya’nın güney batısında yer alan Niebla, şap ve demir sülfatı çıkarılması ile tanınıyordu. İşbilye’nin 70 km. batısında yer alan bu şehir 713 yılında Musa b. Nusayr’ın oğlu Abdülaziz tarafından fethedilmiş, 1257’ye kadar Müslümanların elinde kalmıştı.⁴⁶

İspanya’dan çıkarılan şapın ülkenin ihtiyaçlarını karşılayamadığı görülmüştür. İtalya’da şap madeninin XV. yüzyıl ortalarında keşfedilmesiyle Cenevizli ve Venedikli tacirler tarafından bölgeye oldukça bol miktarda şap getiriliyor, bazı İskandinav ülkeleri dahi ihtiyaçlarını buradan temin ediyorlardı. Bu ticaretin bir başka aktörü ise Baltık ticaretinde önemli roller oynayan ve Töton şövalyeleri ile de sıkı işbirliği içindeki Alman Hansa Ticaret Örgütü’nün tacirleri idi.⁴⁷

İspanya şap madenleri ve yapılan ticaret, XVI. yüzyılda farklı bir çehre ile karşımıza çıkmıştır. 1578’de İngiltere’deki Cenevizli banker Horacio Pallavicino altı yıllığına şap ticaretini tekeline almış ve bu da kendi şapını pazarlayamayan İspanya Kralı II. Felibe’yi (1556-1598) rahatsız etmişti. Bir müddet sonra ilişkiler gerginleşmiş ve Katolik İspanya Kralı ile Protestan İngiltere Kraliçesi I. Elisabeth (1558-1603) büyük bir rekabet ve çatışma içine girmişlerdi.⁴⁸ Bu mücadele denizlerde de devam etmiş, 1588’de II. Felibe’nin donanması İngilizler tarafından yakılarak İspanyollara, pazarlayacakları şapı sevk edecek bir gemi dahi bırakılmamıştı.⁴⁹

of León-Castile c. 1065-1500: Essays Presented to J.F. O’Callaghan, ed. James Todesca (London: Ashgate, 2015), 141-160.

⁴⁴ Braudel, *Akdeniz*, 2/483.

⁴⁵ Bk. Derek Lomax, *The Reconquest of Spain* (London: Longman, 1978); Joseph F. O’Callaghan, *Reconquest and Crusade in Medieval Spain* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2002); Charles J. Bishko, “The Spanish and Portuguese Reconquest (1095-1492)”, *A History of the Crusades*, ed. Kenneth M. Setton (Madison: University of Wisconsin Press, 1955), 1/396-457.

⁴⁶ Levi Provençal, “Niebla”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 9/242.

⁴⁷ Umberto Eco, *Orta çağ, Şatolar, Tüccarlar, Şairler*, çev. Leyla Tonguç Basmacı (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014), 204.

⁴⁸ Braudel, *Akdeniz*, 1/421.

⁴⁹ Bk. Christopher Haigh, *Elisabeth I* (United Kingdom: Longman Pearson, 2000), 138; David Loades, *Elisabeth I: The Golden Reign of Gloriana* (London: Bloomsbury Academic, 2003), 64; J. B. Black, *The Reign of Elizabeth: 1558-1603* (Oxford: Clarendon, 1945), 349; J. E. Neale, *Queen*

5. Şap Ticaretinde Rekabet ve İttifaklar

Şap ticaretinin en öne çıkan yönlerinden birisi, siyasi ve iktisadi rekabetlere yol açan gerginliklerdir. İskenderiye’den Cenevizli bir tüccar tarafından alınan Mısır şapının Pisalılar tarafından nasıl gasp edildiğinden ve sonraki süreçten daha önce bahsedilmişti. Anadolu’dan yapılan şap ticaretinde değinildiği üzere bazı siyasi olaylara ve anlaşmazlıklara sebep olmuştur. Anadolu şapının en önemli tacirleri olan Venedik ve Cenevizliler, bu gerginliklerin temel aktörleri idiler.

Bizans tarafından Foça şap madenlerinin Cenevizlilere bahşedilmesinde 1261’de İstanbul’un Latinlerden geri alınma süreci bir milat olmuştu. Cenevizlilerin Bizans’a verdikleri deniz desteğinin de yardımı ile İstanbul’un tekrar ele geçirilmesi,⁵⁰ İmparator VIII. Mikhail Palaiologos’u (1261-1282) ziyadesiyle memnun etmişti. Bu hizmetlerinin karşılığı olarak Manuelo Zaccario adlı Cenevizliye 1275’te şap madenlerinin olduğu Foça, beylik olarak verilmiştir.⁵¹ Bizans tarihçisi Pachymeres, Foça’nın Ceneviz mülkü olduğu tarihi 1280 olarak verir.⁵² İzmir Körfezi’nin kuzey sahilinde dağların eteğindeki şap madenleri ile zengin bu şehir, Cenevizli Manuelo Zaccario ve kardeşi Benedetto için oldukça önemli bir gelir kaynağı olmuştu. Diğer yandan Foça şap madenleri, bölgeye bir işlerlik kazandırmıştı. Foça, XIV. yüzyılda Cenova-İstanbul ve Kefe ticaret yolunu Batı Anadolu’da kendisine cezbeden neredeyse tek yerleşim konumuna yükselmişti.⁵³

Şap ticaretinin bundan sonraki aşaması Cenevizlilerin birbirleriyle mücadeleleri olarak kendisini göstermiştir. Foça dışında bir başka öne çıkan şap madeni, Karadeniz sahilindeki Crasente’de bulunuyordu. Kendisine adeta altın yumurtlayan bu madenlerin gelirini riske atmak istemeyen Zaccario, İmparator Palaiologos yanındaki itibarını kullanarak bu ticaretin ve işletmeciliğin tekeline elde etmeyi başarmıştı. Bu durumu öfkeli bakışlarla seyreden Galata’daki Cenevizliler, Bizans ile ilişkilerin bozulmaması için herhangi bir protestoya kalkışmamışlardı. Bu konudaki tek tepki Karadeniz’e açılan bir Ceneviz gemisinin boğazı geçtikten sonra şap yüklü bir Rum gemisini ele geçirmesi ile açığa çıkmıştı. Bizans İmparatoru Mikhail Palaiologos’un bu tecavüze karşı tepkisi beklenenden daha şiddetli olmuş ve bu eylemi gerçekleştiren Cenevizliler işkence ile öldürülerek cezalandırılmıştı.⁵⁴

Elizabeth I: A Biography (London: Anchor, 1954), 300; Anne Somerset, *Elizabeth I* (London: Anchor Books, 2003), 591.

⁵⁰ Bk. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: TTK Yayınları, 2019), 415-416; Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, çev. Galip Üstün (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 124.

⁵¹ Eco, *Tüccarlar*, 199; Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 491.

⁵² Georges Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İlcan Bihter Barlas (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2009), 210.

⁵³ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 453, 467 vd.

⁵⁴ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 491.

Yaşanan bu gerginliklere rağmen Cenevizliler Bizans'ın sağlayacağı ticarî imtiyazların kendileri için çok önemli olduğunun farkında idiler. 1304 yılında İmparator II. Andronikos Palaiologos (1282-1328) ile Cenevizliler arasında yapılan anlaşmada şap ile ilgili bilgiler vardır. Yapılan bu anlaşmaya göre Cenevizlilere Karadeniz sahillerinden çıkardıkları şap madeni ile ilgili olarak ithalat serbestisi tanınıyordu.⁵⁵

Umberto Eco, bu sıralarda şap ticaretinin Cenevizlilerin kontrolündeki Pera ve Chios Adası⁵⁶ olduğunu belirtir.⁵⁷ Pera'nın yer aldığı Beyoğlu, XIII. ve XIV. yüzyıllarda şap ticaretinin de kalbinin attığı bir yerdi. Anadolu şapının toplanma merkezi görevini de üstlenen Beyoğlu semti, İskenderiye ve Kıbrıs'taki Lusignanların (1192-1489) kontrolündeki Magosa ile boy ölçüşecek konuma ulaşmıştı.⁵⁸

Cenevizliler, Bizans makamlarından elde ettikleri bu imtiyazların karşılığını da ödemeyi ihmal etmiyorlardı. Adalar Denizi'nde bozgunculuk yapan ve Napoli ile Negrepont kontluklarında kendilerine sığınak bulan eşkıyalar, 1288'de Foça beyi olan Benedetto Zaccaria tarafından bölgeden uzaklaştırılmıştı. Benedetto'nun yaptığı bu faaliyet, Bizans'a yardım etmekten daha çok şap ticaretinin selameti açısından kendi iktisadi çıkarlarını ilgilendiriyordu.⁵⁹

Cenevizliler, denizlerdeki eşkıyaları uzaklaştırmadaki başarılarını Venediklilere karşı kullanamamışlardı. 1291'de Akkâ ve diğer sahil beldelerinin Memlük Sultanı Eşref Halil'in (1290-1293) eline geçmesi,⁶⁰ Venediklileri Ege ve Karadeniz ticaretine yoğunlaştırmıştı. Bu esnada Cenevizliler kendi ticari egemenliklerini tehdit eden Venedik varlığına karşı çıkmışlardı. Bu karşılaşma “*Malabranca*” lakaplı Venedik amirali Ruggiero Morossini'nin üstünlüğü ile neticelenmiş, 1296'da Cenevizlilerin Foça'daki şap kazanları dahi yağmalanmıştı. Öte yandan Venedikliler, Galata'daki Cenevizlilerin evlerini de yakarak bu dehşeti büyütmüşlerdi. Ancak Venedik amirali Morossini bölgeden uzaklaşınca, Bizans makamları, müttefikleri Cenevizlilere yapılanların hesabını sormakta gecikmemişlerdi. Bizzat İmparator II. Andronikos'un emri ile İstanbul'da ikamet eden

⁵⁵ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 492; Şerif Baştaş, *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1989), 10-16.

⁵⁶ Sakız Adası'nın eski ismidir.

⁵⁷ Eco, *Tüccarlar*, 199.

⁵⁸ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 542.

⁵⁹ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 497.

⁶⁰ Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sadr, 1900-1904), 5/88-89; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 4/24-25; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Vesâik, 1423), 31/453; İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber ve Dîvânu Mübtede' ve'l-Haber fî Tarihi'l-Arab ve'l-Berber ve men Âsarahum min Zevi's-Şe'ni'l-Ekber*, thk. Halil Şahâde (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1985), 5/463; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûk Mısır ve'l-Kahire*, nşr: M. Hüseyin Şemseddin (Beyrut: Vezâretü's-Sekâfeve'l-İrşâd, 1992), 8/26.

Venedikli tüccarların malları haczedilmiş ve Cenevizlilerin zararları böylece tazmin edilmişti. Foça şap madenlerindeki zararlarını unutmayan Cenevizliler de boş durmamış, İstanbul’da ele geçirdikleri bazı Venediklileri katlettikleri gibi podestoları M. Benibo’yu Venedik kulesinden aşağı atmışlardı.⁶¹

Cenevizliler, Osmanlılar döneminde de şap ticareti ile ilgilendiler ve şap ticaretinden elde ettikleri yüksek kârlar nedeniyle Yıldırım Bayezid (1389-1403) ve II. Murad’a (1421-1444/1446-1451) önemli destek verdiler. Cenevizliler, Foça’daki şap madeni imtiyazından yararlanma haklarının yenilenmesi ve aldıkları nakliye parası karşılığında Osmanlı askerlerini, Marmara’nın Anadolu kıyılarından Gelibolu’ya nakletmişler ve Rumeli’deki fütuhatin önünü açmışlardı.⁶²

Padişah II. Murad, kardeşi Mustafa Çelebi ile ona destek veren eski Rumeli beylerinden ve son Aydınöğlü beyi Kara Cüneyt’e (öl. 1426) karşı zor anlar yaşamaya başladığında da Cenevizliler imdada koşmuştu. Mustafa Çelebi ile Cüneyt Bey’in Gelibolu geçidine ve donanmaya hâkim olması, II. Murad’ı zor durumda bırakmıştı. Düzmece Mustafa’nın İstanbul Boğazı’nı tutmuş olması, II. Murad’ı daha müşkül duruma sokmuş ve deniz desteği ihtiyacı had safhaya ulaşmıştı. Aradığı destek Cenevizli Foça podestası Giovanni Adorno’dan gelmişti. Giovanni, Manisa şap madenlerinden kalan borçlarının affı karşılığında II. Murad’a gemi ve asker yardımı yapmayı taahhüt etmişti. II. Murad Cenevizlilerin sağladığı donanma desteği ile kardeşini alt etmeyi başardı.⁶³ Diğer yandan II. Murad’a büyük zorluklar çıkaran Kara Cüneyt Bey de Cenevizliler tarafından Sisam Adası karşısındaki İpsili’de denizden kuşatılması sonucu Osmanlılara teslim olmak zorunda kalmıştı.⁶⁴ Cenevizlilerin II. Murad’a karşı bu kadar yardımsever olmalarının temelinde de şap ticaretinden elde edecekleri kazanç yatıyordu.

6. Şap Tüccarları

Şap tacirleri arasında isimleri geçenler genellikle Cenevizli ve Venedikli müteşebbislerdir. Müslüman olarak ismi geçen kimseler ise oldukça sınırlıdır. Selahaddin-i Eyyûbî, Yukarı Saîd’deki şap yolunu tehdit ederek Tinnîs üzerine 1179’da baskın yapan Haçlılara karşı burada bir burç inşa edilmesini emretmişti. Bu süreç esnasında Müslüman şap tacirlerine tesadüf edilmiştir. Kızıldeniz Hint Okyanusu ticareti ile tanıdığımız Kârimî tüccarları bu süreçte kendilerini göstermişlerdi. Kârimîler, baharat ve şeker ticareti

⁶¹ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 499-500.

⁶² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 233.

⁶³ Halil İnalçık, *Murad II*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/164-172.

⁶⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri* (Ankara: TTK Yayınları, 1984), 118; Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, çev. O. Şaik Gökyay (Ankara: TTK Yayınları, 1986), 101-102.

yanında,⁶⁵ oldukça kâr getiren şap ticaretini de ihmal etmeyerek bu alanda da faaliyette bulunuyorlardı.⁶⁶

Cenevizli müteşebbis tacirler, şap ticaretinin uğrak noktalarından İskenderiye’de XII. yüzyıl ortalarından itibaren varlıklarını hissettirmişlerdi. Cenevizli Ruggeronus’un 1173’lerde burada yaptığı faaliyetlerden yukarıda bahsetmiştik. Ruggeronus’tan daha önce, 1132 yılında Guglielmo Embriaco isimli tüccar, İskenderiye’den satın aldığı değerli ürünleri ve şapı, Cenova yanında İstanbul’a da taşıyor, bu işten de büyük paralar kazanıyordu.⁶⁷

Cenevizlilerin asıl faaliyet alanları, Mısır’dan ziyade daha kazançlı gördükleri Anadolu idi. Oldukça kâr getiren şap ticareti, Cenevizli Zaccario ailesinin ve Midilli’ye yerleşmiş olan Gattilusio ile Sakızlı Maona ailesinin kontrolünde devam etmişti. 1440’lara gelindiğinde ise bu ticaret Francesco Draperio başkanlığındaki büyük bir kartelin tekelinde sürdürülmüştü.⁶⁸

Foça şap madenlerini birkaç nesil ellerinde tutan Zaccario ailesi, şap madenlerinden büyük kazanç elde eden tacirler arasında idi. Manuelo Zaccario ve kardeşi Benedetto, buradaki madenler sayesinde Venediklileri ve kendi vatandaşlarını dahi kıskandıracak bir zenginlik elde etmişlerdi. 1298’de Benedetto Zaccario 650 kental şapı, 1.500.000 milyon lira gibi büyük bir paraya satarak dikkatleri üzerine çekmişti.⁶⁹ 1304 yılında Aydınoğulları’nın deniz gazileri tarafından Sakız Adası tehdit altına alınınca, meydana yine Benedetto Zaccario çıkmıştı. İmparator Andronikos’un kendisini savunamayacak kadar güçsüzleştiği bu karışık anlarda Benedetto, Bizans’tan Sakız Adası’nı bir oldubitti ile on yıllığına ele geçirmeye muvaffak olmuştu. Bu hamlesi ile Benedetto, sadece Sakız Adası’na sahip olmakla kalmamış, Foça’dan yüklediği şap yükünü belirlenen limanlara götüren gemilerinin güvenliğini de sağlamıştı. Sakız Adası’ndan elde edilen sakız⁷⁰ ile Foça’nın şapı da Zaccario ailesinin gücünü artırmış ve kasalarına daha

⁶⁵ Bk. Bahâüddin el-Cündî el-Yümnî, *es-Sülûk fî Tabakâti’l-Ulemâive’l-Mülûk*, (San’a: Mektebetü’l-İrşâd, 1995), 2/223; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, 31/149; 32/132; Kalkaşendî, *Subhu’l-A’sâ*, 3/529; Makrizî, *es-Sülûk*, 2/203; İbn Tağrıberdî, 10/229; Walter J. Fischel, “The Spice Trade in Mamluk Egypt: A Contribution to the Economic History of Medieval Islam”, *JESHO*, 1 (1958), 157-174; Altan Çetin, “Memlükler Devrinde Kârimî Tüccarları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22 (2004), 71-87.

⁶⁶ Makrizî, *es-Sülûk*, 1/185.

⁶⁷ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 436.

⁶⁸ Kate Fleet, “Türk Ekonomisi, 1071-1453”, 1/296.

⁶⁹ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 517.

⁷⁰ Sakız Adası’nda yıllık 430 kental sakız elde edilip satılıyordu. Kentali 40-45 lira arasında olan bu ürünün yıllık satış tutarı da 17.000-19.000 lira civarında bir rakam ediyor, bu para da Zaccario ailesine büyük bir kazanç temin ediyordu. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 555.

çok para akmasını sağlamıştı.⁷¹ Fatih Sultan Mehmed döneminde ise şap ticaretiyle uğraşan Galata tâciri Fransuva Draper, Osmanlı ile kurduğu sıcak ilişkilerle tanınacaktı.⁷²

Şap ticaretinin daha başka zengin tacirlerine Anadolu Selçuklularının başkenti Konya’da rastlıyoruz. IX. Louis’in elçisi olarak 1255’te Moğollarla görüşmeye giden Ruysbroeckli Willem, Konya’da karşılaştığı Cenevizli ve Venedikli iki ortağın şap ticaretini tekellerine aldıklarını ve Selçuklu Sultanı’nın⁷³ bu ikisinden başkasına şap satmadığını anlatır.⁷⁴ Bunların isimlerini de Akkâli bir Cenevizli olan Nicolas de Santo-Siro ve Venedikli Bonifaco de Molendino olarak zikreder. Bu iki İtalyan ortak, elde ettikleri bu tekelden dolayı fiyatları oldukça yükselterek on beş bezantlık şapı, elliye satmaya başlamışlardı.⁷⁵

Burada kendisinden bahsedilen Bonifaco de Molendino, Venedikli meşhur aile da Molinolardan geliyordu. Adı geçen Venedikli, 1240’ta meydana gelen Babailer isyanının bastırılmasında, Selçuklulara destek vermişti. II. Gıyâseddin Keyhüsrev’in (1237-1246) ordusuna dahil ettiği şap tüccarları Kıbrıslı Johannes de Liminata ve Venedikli Boniface de Molendino, beraberlerindeki 2.000 paralı asker ile bu isyan esnasında aktif görev almışlardı.⁷⁶

Anadolu Selçukluları döneminde olduğu gibi sonrasında da şap ticaretinin Cenovalıların ilgisini çekmeye devam ettiğini görüyoruz. Cenevizlilerin, 1261’de Bizans’ın yeniden Konstantinopolis’i ele geçirmelerinde önemli bir yardımı olduğu için Cenevizlilerin bu bölgedeki itibarları artmış,⁷⁷ Karadeniz ticaretine hâkim oldukları gibi Ege adalarında da ticari faaliyetlerde bulunmaya başlayarak bölgenin maden yatakları ile de ilgilenmişlerdi. 1275’e doğru Cenova’dan gelen Zacchariaların, Bizans’a bağlı olan Foça’da yeni bir şap madeni bularak burayı işletmeye başlamaları, bu süreçte meydana gelen olaylar arasında görülmüştür.⁷⁸

Batılı şap tüccarları arasında Venedikli ve Cenevizli tacirler yanında Marsilya merkezli Provanslılar (Occitanlar)⁷⁹ da boy göstermişlerdi. Alâeddin Keykubad döneminde

⁷¹ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 519-520.

⁷² Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, çev. Mehmed Ata (İstanbul: MEB Yayınları, 1991), 1/200.

⁷³ Bu sırada Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus idi ve iktidarı kardeşi IV. Kılıçarslan ile paylaşıyor, iki kardeş müşterek sultanlık yapıyorlardı.

⁷⁴ V. A. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran (Ankara: Onur Yayınları, 1988), 214-215.

⁷⁵ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han’ın Sarayına Yolculuk (1253-1255)*, çev. Zülal Kılıç (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010), 282.

⁷⁶ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, çev. Altay Tayfun Özcan (İstanbul: Selenge Yayınları, 2015), 89; Simon de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, çev. Erendiz Özbayoğlu (Alanya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2006), 43-44.

⁷⁷ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 415.

⁷⁸ Cahen, *Osmanlılar’dan Önce Anadolu*, 314.

⁷⁹ Bk. Martin Aurell, *La Vielle et l’Epee: Troubadours et Politique en Provence au XIIIe Siecle* (Paris:

(1220-1237) bu müteşebbisler, Sultan’dan aldıkları özel imtiyazlarla Konya ile Kıbrıs arasında transit bir ticaret gerçekleştiriyor, ham ve işlenmiş ipek yanında şap da satıyorlardı.⁸⁰ Provanslı tüccarların aynı imtiyazı Kıbrıs’taki Lusignan Hânedanı kralı I. Henry’den (1218-1253) elde ettiklerini kolayca tahmin edebiliriz.⁸¹ Provanslı tâcirler Kıbrıs’a satmak için getirdikleri diğer ürünler ve şap için yüzde bir bezantlık vergi ödemek zorunda kalmışlardı. Üstelik satamadıkları mallar Suriye’den gelen ürünler için serbest olarak geri götürülürken, Anadolu’dan gelen şap için farklı bir uygulamaya tabi tutulmuş ve bu mallar belirli bir rüsumu tabi kılınmıştı.⁸²

Güney Fransa’nın bu müteşebbis tüccarları, XIV. yüzyılda İstanbul ile de ticari bağlar kurmuş ve buradan şap temin etmişlerdi. 1334’te Provanslarla birlikte anılan Narbonne ve Montpellierli tacirler, içindeki değerli mallar arasında şapın da olduğu bir gemi ile İstanbul’dan Augies Mortes Limanı’na doğru yelken açmışlardı. Bu ticari dönüş seyahatinin şap yükü yanında bir başka ayrıntısı da geminin İspanyol korsanlar tarafından Akdeniz’de ele geçirilmesi idi.⁸³ 1561’de ise 450 tonluk şap yüklü bir Marsilya kalyonu İstanbul, Sakız Adası güzergâhından Akdeniz’e açılmıştı.⁸⁴

Şap ticaretini daha sonra Manisa’yı merkez edinen Saruhanlı beyleri devam ettirmişler ve Cenevizlilere afyon ve pamuk yanında şap da satmışlardı. Saruhan beyinin 1340’ta Franklarla ve Cenevizlilerle yaptığı ticaret anlaşmasının içinde mutlaka şap da yer almış olmalıdır.⁸⁵

7. Şapın Kullanım Alanları

Yukarıdaki satırlarda şapın ağırlıkla boya hammaddesi olarak kullanıldığına dair bilgiler yer alsa da bu önemli madenin başka sarf alanları da vardı. Çok eski zamanlarda İpek ve Baharat Yolu tüccarlarının Mısır gibi bazı bölgelerde şapı ödeme aracı kabul ettikleri bilinmektedir. Akdeniz’in kavşak çöl ülkelerinde bolca bulunan şap, keçe ve boya üretiminde elzem olan bir hammaddeydi. Aynı zamanda şap, Avrupa’da dokuma ve deri imalatında çözücü olarak kullanılıyordu.⁸⁶

Montaigne, 1989).

⁸⁰ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 334.

⁸¹ Bk. Peter Edbury, *The Kingdom of Cyprus and the Crusades, 1191-1374* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 73 vd.

⁸² Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 406; Mary et Guindon, *Histoiredes Actes et des Deliberationsdu Corps et du Conseil de la Municipalite de Marseille* (Marsille: Feissat&Demonchy, 1941), 1/419.

⁸³ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 537-538.

⁸⁴ Braudel, *Akdeniz*, 1/479.

⁸⁵ Feridun Emecen, “Saruhanogulları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/170-173.

⁸⁶ Medîha eş-Şarkâvî, *el-'Alâkatü'l-İktisadiyyeve't-Ticariyyebeyne'l-Eyyûbînve'l-Memâliki'l-Burciyye ve Evrubbâ*(Kahire: y.y., 2007), 44-45; Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı, çev. Mustafa Daş* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010), 65.

Şapın güzel sanatlar alanında kullanılması ise sıra dışı örneklerdendir. Şap, İslâm kaligrafisi yani hüsn-i hat, tezhip ve minyatür gibi sanatlarda kâğıtların aharlanması içinde aktif olarak kullanılıyordu.⁸⁷ Ayrıca cilt sanatıyla uğraşanlar, cildi kurtlanmaktan muhafaza etmek için kâğıtların yapıştırıldığı tutkalın içine şap katarlardı.⁸⁸

İngiltere, şapı kâğıtta yüksek kalite elde edebilmek için kullanmaya başlamış, bunu gıdaların uzun yolculuklar esnasında bozulmaması ve yiyeceklerin sağlıklı olarak korunması için sarf edilmesi takip etmişti. XVI. asırdan itibaren Amerika/Yeni Dünya'ya yapılmaya başlayan uzun yolculuklar, yiyeceklerin bozulmaması için şapı çözüm olarak ortaya çıkarmıştı. Öte yandan bakırın depolanması alanında da şapın kullanılması, bu madeni stratejik bir konuma yükseltiyordu. Şapın sahte para basımında öne çıkması ise bu değerli madene ayrı bir önem atfedilmesine sebep oluyor, kalpazanlara karşı önlem alınmasını gündeme getiriyordu.⁸⁹

Foça'da Cenevizlilerin işlettikleri madende Midillili bir Rum olan Bizans tarihçisi Dukas (öl. 1481'den sonra), Giovanni Adarno'ya kâtip olarak hizmet vermişti.⁹⁰ Onun anlattığına göre bu madenden elde edilen şap, daha çok boya sanayinde kullanılıyor ve Cenevizlilerin gemileri, zemini şapla kaplı olarak Avrupa'ya yelken açıyordu. Şapın nasıl çıkarıldığı hususu da Dukas'ın eserinde teferruatı ile anlatılmaktadır.⁹¹ Tıpkı zemini şapla kaplı Ceneviz gemilerinin Avrupa'ya yaptığı yolculuk gibi medeniyetler de yolculuk yapıyor, kadîm Doğu'nun Batı'ya öğrettiği bu önemli maden, bizlere tarihin önemli pencerelerinden birisini ardına kadar aralıyordu.

Sonuç

Sümer ve Mısır medeniyetinin unutulmazları ve yeni keşifleri, burada bulunan madenler ile de kendisini göstermiştir. Mısırlılar kötü vücut kokularını gidermekten cesetlerini mumyalamaya varıncaya kadar bir dizi alanda şap madenini kullanmışlardır. Mezopotamya uygarlığının en eskisi olan Sümerler, sadece yazıyı bulmakla kalmamış, tıp alanında, kumaş boyacılığında ve derilerin tabaklanmasında şaptan faydalanma yoluna gitmişlerdir. Müslüman fatihler de 640'larda bölgeyi itaat altına alınca, Kıptilerin çıkardıkları şap madenleri ile karşılaşmışlardır.

⁸⁷ M. Uğur Derman, “Âhar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/485.

⁸⁸ Ahmet Saim Arıtan, “Ciltçilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/551-557.

⁸⁹ Ahmet Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri* (İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1931), 967,

⁹⁰ Donald Nicol, *A Biographical Dictionary of the Byzantine Empire* (London: Seaby, 1991), 32.

⁹¹ Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. VI. Mirmiroğlu (İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1956), 97.

Bundan sonra kumaşların boyanması için dokumacılık sanayinde kullanılmaya devam eden şap, 1098’de Haçlıların bölgeye gelmesi ile yeni bir aşamaya girmiştir. Suriye limanlarına hâkim olan Haçlılar, zengin Mısır’ın ticari avantajlarından faydalanabilmek için İskenderiye ve Dimyat gibi limanların cezbedici ürünleri yanında şapa da ilgi duymaya başlamışlardır. 1124’te Sûr şehrinin ele geçirilmesinde Haçlılara donanma desteği veren Venedikliler, 1132 yılından itibaren İskenderiye limanından şap almaya başlamışlar, Cenevizliler ve Pisalılar da bu ticaretten uzak kalmamışlardır.

XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu’da şap madenlerinin keşfedilmesi ile Mısır düşüşe geçmiş ve Foça, Şebinkarahisar ve Gediz gibi bölgelerin daha kaliteli şapı ön plana çıkmaya başlamıştır. Buraların şap madenleri de genellikle Cenevizlilerin olmuş, şap madenlerindeki avantajlarını kaybetmemeye çalışan müteşebbis İtalyanlar, Bizans’a, Selçuklulara ve daha sonra Osmanlılara donanma ve asker desteği sağlamaktan çekinmemişlerdir. Bu mücadele kendi aralarında sürdüğü gibi rakipleri olan Venedikliler ile de devam etmiştir.

Bir başka el değişimi İtalya’daki Tolfa şap madenlerinin keşfedilmesi ile ortaya çıkmış, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu madenler Papalık ve onların ortakları tarafından işletilmeye başlanmıştır. Osmanlı şapının gerilemeye başladığı bu yeni süreçte papalar, Tolfa şap madenlerinden elde ettikleri gelirlerle 1453’te İstanbul’u ele geçiren Osmanlılara karşı bir Haçlı seferi çağrısı yapmaya çalışmışlar; ancak istedikleri neticeyi elde edememişlerdir. Mısır ve Anadolu’da Ceneviz-Venedik rekabeti gibi burada da XIII. yüzyıldaki Zaccarioların yerine Medici ailesi geçmiş ve daha sonraki dönemlerin zengin bankerleri olmuşlardır. Böylece güç mücadeleleri bundan sonra da şap ticareti üzerinden sürüp gitmiştir.

References/Kaynakça

- Abulafia, David. “The Role of Trade in Muslim-Christian Contact during the Middle Ages”. *The Arab Influence in Medieval Europe*. 1-24. ed. Dionisius A. Agius-Richard Hitchcock. Reading, UK: Ithaca, 1994.
- Acun, Fatma. “Şebinkarahisar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/393-395. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ahmet Refik. *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri*. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1931.
- Albert of Aachen. *Historia Ierosolimitane, History of the Journey to Jerusalem*. çev. Susan B. Edgington. Farnham: Ashgate Publishing, 2013.
- Angiolello, G. *Historia Turchesca: 1300-1514*. nşr. I. Ursu. Bucuresti: Academia Romana Publisher, 1909.
- Aritan, Ahmet Saim. “Ciltçilik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

- Aurell, Martin. *La Vielle et l'Epee: Troubadours et Politique en Provenceau XIIIe Siecle*. Paris: Montaigne, 1989.
- Baştav, Şerif. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1989.
- Belâzurî. *Fütûhu'l-Büldân, Ülkelerin Fetihleri*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Bishko, Charles J. “The Spanish and Portuguese Reconquest (1095–1492)”. *A History of the Crusades*. 1/396-457. ed. Kenneth M. Setton. Madison: University of Wisconsin Press, 1955.
- Black, J. B. *The Reign of Elizabeth: 1558–1603*. Oxford: Clarendon, 1945.
- Braudel, Fernand. *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1989.
- Cahen, Claude. “L'alunavant Phocée, Un Chapitre d'Histoire Economique Islamo-Chretienneau Temps des Croisades”. *Revue d'Histoire Economique et Sociale*. 41/433-449. Paris: Marcel Riviere et Cie, 1963.
- Cahen, Claude. *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*. çev. Mustafa Daş. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010.
- Cahen, Claude. *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*. çev. Erol Üyepazarıcı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Clement, Matt. *A People's History of Riots, Protest and the Law The Sound of the Crowd*. United Kingdom: Palgrave Macmillan, 2016.
- Crawford, Harriet E. W. *Sumer and the Sumerians*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Cündî, Bahâüddin el-Yümnî. *es-Sülûk fî Tabakâti'l-Ulemâive'l-Mülûk*. San'a: Mektebetü'l-İrşâd, 1995.
- Çetin, Altan. “Memlükler Devrinde Kârimî Tüccarları”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22 (2004), 71-87.
- Derman, M. Uğur. “Âhar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/485. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Dukas. *Bizans Tarihi*. çev. Vl. Mirmiroğlu. İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1956.
- Earenfight, Theresa. “Trastamara Kings, Queens, and the Gender Dynamics of Monarchy”. *The Emergence of León-Castile c.1065-1500: Essays Presentedto J.F. O'Callaghan*. 141-160. ed. James Todesca. London: Ashgate, 2015.
- Ebü'l-Fidâ. *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*. Kahire: Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Mısriyye, ts.
- Eco, Umberto. *Orta çağ, Şatolar, Tüccarlar, Şairler*. çev. Leyla Tonguç Basmacı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.
- Edbury, Peter. *The Kingdom of Cyprus and the Crusades, 1191–1374*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Emecen, Feridun. “Saruhanogulları”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/170-

173. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Fischel, Walter J. "The Spice Trade in Mamluk Egypt: A Contribution to the Economic History of Medieval Islam". *JESHO*, 1 (1958), 157-174.
- Fleet, Kate. "Türk Ekonomisi, 1071-1453". *Türkiye Tarihi, Bizans'tan Türkiye'ye*. 1/285-299. ed. Kate Fleet. çev. Ali Özdamar. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- Gordlevski, V. A. *Anadolu Selçuklu Devleti*. çev. Azer Yaran. Ankara: Onur Yayınları, 1988.
- Graeefe, E. "Ferâfire". *İslam Ansiklopedisi*. 4/550. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Guindon, Mary et. *Histoire des Actes et des Deliberations du Corps et du Conseil de la Municipalite de Marseille*. Marsille: Feissat&Demonchy, 1941.
- Haigh, Christopher. *Elisabeth I*. United Kingdom: Longman Pearson, 2000.
- Halife b. Hayyât. *Târîhu Halife b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1397.
- Hammer, Joseph Von. *Osmanlı Tarihi*. çev. Mehmed Ata. İstanbul: MEB Yayınları, 1991.
- Harris, Jonathan. "Paul II (1417-1471)". *Crusades an Ancylopedia*. 935. ed. Alan V. Murray. California: Santa Barbara, 2006.
- Heyd, William. *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. çev. E. Ziya Karal. Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- Hibbert, Christopher. *The House of Medici: Its Rise and Fall*. New York: William Morrow Company, 1975.
- Housley, Norman. *The Later Crusades from Lyons to Alcazar, 1274-1580*. Oxford: Oxford University Press, 1992.
- İbn Abdilber el-Kurtubî. *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1412/1992.
- İbn Asâkir. *Târîhu Dımaşk*. thk. Amr b. Ğarâme el-Amrî. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Haldun. *Kitâbü'l-İber ve Dîvânu Mübtede' ve'l-Haber fî Tarîhi'l-Arab ve'l-Berber ve men Âsarahum min Zevi's-Şe'ni'l-Ekber*. thk. Halil Şahâde. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1985.
- İbn Hallikân. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: DâruSadr, 1900-1904.
- İbn Sâ'd. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbn Tağrıberdî. *en-Nücâmu'z-Zâhire fî Mülûk Mısır ve'l-Kahire*. nşr: M. Hüseyin Şemseddin. Beyrut: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, 1992.
- İnalcık, Halil. "Murad I". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/156-164. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- İnalcık, Halil. "Murad II". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/164-172. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- İnalcık, Halil. *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

- Kalkaşendî. *Subhu'l-A'şâ fî Sinaâti'l-İnşâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l- İlmiyye, ts.
- Kelly, Kate. *The History of Medicine Early Civilization Prehistoric Times to 500 C.E (History of Medicine)*. New York: y. y., 2009.
- Korykoslu Hayton. *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*. çev. Altay Tayfun Özcan. İstanbul: Selenge Yayınları, 2015.
- Kramer, Samuel Noah. *Tarih Sümer'de Başlar*. çev. Hamide Koyukan. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2017.
- Lapidus, Ira M. *Muslim Cities in the Later Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- Lemerle, Paul. *Bizans Tarihi*. çev. Galip Üstün. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Lindler, Rudi Paul. “Anadolu, 1300-1451”. *Türkiye Tarihi, Bizans'tan Türkiye'ye*. ed. Kate Fleet. çev. Ali Özdamar. 1/143-158. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- Loades, David. *Elizabeth I: The Golden Reign of Gloriana*. London: Bloomsbury Academic, 2003.
- Lomax, Derek. *The Reconquest of Spain*. London: Longman, 1978.
- Makrizî. *el-Mevâiz ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hitât-ı ve'l-Asâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l- İlmiyye, 1418.
- Makrizî. *es-Sülûkli Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Neale, J. E. *Queen Elizabeth I: A Biography*. London: Anchor, 1954.
- Nicol, Donald. *A Biographical Dictionary of the Byzantine Empire*. London: Seaby, 1991.
- Nüveyrî. *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Vesâik, 1423.
- O'Callaghan, Joseph F. *Reconquest and Crusade in Medieval Spain*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2002.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret İşıltan. Ankara: TTK Yayınları, 2019.
- Ömerî, İbn Fazlullah. *Mesâlikü'l-emsâr fî memâliki'l-emsâr*. nşr. Fr. Taeschner. Leipzig: y. y., 1929.
- Pachymeres, Georges. *Bizanslı Gözüyle Türkler*. çev. İlcan Bihter Barlas. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2009.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Provençal, Levi. “Niebla”. *İslam Ansiklopedisi*. 9/242. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Ruysbroeckli Willem. *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk (1253-1255)*. çev. Zülal Kılıç. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.
- Safedî. *Nüzhetü'l-Mâlik ve'l-Mülûk fî Muhtasarı Sîreti men vellâ Mısır mine'l-Mülûk*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1424/2003.
- Saint Quentin, Simon de. *Bir Keşifin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*. çev. Erendiz Özbayoğlu. Alanya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı

- Yayınları, 2006.
- Sauvaget, Jean. *Alep: Essai sur le Developpement d'une Grande ville Syrienne des Origines au Milieu du XIXe Siecle*. Paris: Geuthner, 1941.
- Somerset, Anne. *Elizabeth I*. London: Anchor Books, 2003.
- şümer, Faruk. *Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar, Yabanlu Pazarı*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 1985.
- şahin, İlhan – Emecen, Feridun. “Anadolu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/124-126. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- şarkâvî, Medîha. *el-'Alâkatü'l-İktisadiyye ve't-Ticariyye beyne'l-Eyyûbîn ve'l-Memâlikü'l-Burciyye ve Evrubbâ*. Kahire: y. y., 2007.
- şeşen, Ramazan. *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1987.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Târîhu't-Taberî)*. Beyrut: Dâru't-Turâs 1387.
- Tibbetts, G. R. *Arab Navigation in the Indian Ocean before the Coming of the Portuguese*. London: Royal Asiatic Society, 1971.
- Turan, şerafettin. *Türkiye-İtalya İlişkileri*. İstanbul: Metis Yayınları, 1990.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: TTK Yayınları, 1984.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları, 1982.
- William of Tyre. *A History of Deeds Done Beyond the Sea*. çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey. New York: Colombia Universty Press, 1943.
- Witteck, Paul. *Menteşe Beyliği*. çev. O. şaik Gökyay. Ankara: TTK Yayınları, 1986.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-Büldân*. thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Zehebî. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. şuayb el-Arnaûd. b.y., Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.